FIRAT ÜNİVERSİTESİ DERGİSİ

Sosyal Bilimler

1990

CİLT : 4, SAYI : 2

ELAZIĞ

FIRAT ÜNİVERSİTESİ
DERGİSİ

Sosyal Bilimler

1990

CİLT : 4, SAYI : 2

ELAZIĞ

FIRAT ÜNİVERSİTESİ DERGİSİ

Sosyal Bilimler

1990

CİLT : 4, SAYI : 2

EDİTÖR
Prof.Dr.Zeki ERDOĞMUŞ
EDİTÖR YARDIMCISI
Yard. Doç.Dr. H. Musa TAŞDELEN

ELAZIĞ

Yazışma Adresi :

Fırat Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Elazığ

- Fırat Üniversitesi Dergisi (Sosyal Bilimler) yılda iki defa çıkar, Türk dili, tarihi, coğrafyası, sanatı, edebiyatı, folkloru ve etnografyasını en geniş anlamı ile inceler. Yazılar Türkçe, gerektiğinde yabancı dildedir.
- Fiyatı : 2500 TL., Abone ücreti : Yıllık (2 sayı) 5000 TL. Yabancı ülkeler için 20 dolar)
- Yayımlanan yazılarda ileri sürülen görüşler sahiplerine aittir.
- İsteme Adresi : Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü, Elazığ-TÜRKİYE,
- Abone ücretleri, Fırat Üniversitesi, Fırat Bilim Merkezi Derneği-Elazığ adresine havale edilmelidir.

İÇİNDEKİLER

Sayfa

Namık AÇIKGÖZ, *"Seyhülislam Bostan-Zâdeye Verilen Manzum Bir Dilekçesi ve Cevabı"* 1

Mualla BİLGİN, *"Duyarlık Eğitimi (Sensitivity Training)"* 19

Vehbi ÇELİK, *"Eğitimde Örgütsel Yenileşminin Planlanması ve Yönetimi"* 31

İsmail ÇETİŞLİ, *"Ahmet Rasim Üzerine İki Eser"* 47

Zeki ERDOĞMUŞ, *"Atatürk'e Göre Türk Milletinin ve Türk Milliyetçiliğinin Temel Özellikleri"* 53

Ali GÜLER, *"Okuma Eğitiminin Eğitim Sistemimizdeki Yeri"* 61

Mehmet GÜROL, *"Bilgisayar Destekli Eğitim ve Fırat Üniversitesi'nde Kullanılmasının Gereği"* 71

Süleyman HATİPOĞLU, *"Atatürk ve Milli Hâkimiyet"* 77

Müberra IŞIKSOLUĞU, *"Bilim: Gelişmenin Öncüsü"* 85

Mehmet KÜLAHÇI. *"Öğretim Maliyetleri ile Öğrenci Masraflarının Karşılaştırmalı Bir Analizi."* 119

Bruce JOHNSTONE, Chancellor. *"A Comprative Perspective on the Costs of Instruction and Costs of Student Living"* 131

Hilme KARABORAN, *"Merkezi Yer Olarak İslahiye ve Hassa"* 145

İbrahim KIR, *"Mehmet Akif Ersoy'a Göre, İdeal Gençlik: Asım'ın Nesli"* 159

Ramazan KORKMAZ, *"Roman Tekniği Bakımından Kuyucaklı Yusuf"* 173

Halil, NARMAN, *"Federal Almanya'da Çalışan Türk İşçilerinin Suçluluk Durumları"* 189

Zafer ÖNLER, *"Yağdığına İnanılan Bir Tür Kudret Helvası: Gezo"* 205

M. Ali ÖZDEMİR ve Sadettin TONBUL,*"Kovancılar Ovası ve Palu Çevresinin (Elazığ Doğusu) Uygulamalı Jeomorfoloji Bakımından İncelenmesi"* 209

Sayfa

Selahattin SOLMAZ, *"Günümüzde Fırat Havzasında Kültür Bütünlüğümüz ve Bazı Değerlerimiz"* 233

Musa TAŞDELEN, *"Şehirle Bütünleşmeyen Nüfusa Bir Örnek: Seyyar Satıcılar"* 243

Ali YİĞİT, *"Hazar Gölü Havzasında Yerleşme Tipleri"* 271

Fırat Üniversitesi Dergisi (Sosyal Bilimler) 1990 4 (2) 271-291

HAZAR GÖLÜ HAVZASINDA YERLEŞME TİPLERİ

Ali YİĞİT[*]

Hazar Gölü (Gölcük) havzası, Doğu Anadolu bölgesinin Yukarı Fırat bölümünde, Elazığ'ın 22 km. güneydoğusunda yer alır. Güneydoğu Toroslar sistemi içinde komşu bulunduğu diğer çöküntü alanlarına paralel olarak, GB-KD yönünde yaklaşık 40 km. uzunluğa ve bazı yerlerinde 10 km.yi bulursa da genellikle 5-6 km. genişliğe sahip olan Hazar Gölü havzası, aşağı yukarı 350 km2lik bir alana karşılık gelen çöküntü hendeğidir. Bu çöküntü hendeğinin tabanını işgal eden Hazar Gölü ise; 20 km. uzunluğa ve 3-5 km. arasında değişen genişliğe sahiptir. Bu alan içinde seviye farklarına bağlı olarak değişmekle beraber, bugünkü 1240 m. seviyesinde 80 km^2 kadar bir alanı kaplar.

Göl, kuzeyden Çelemlik-Mastar dağ sıralan, güneyden Hazar dağı, batıdan da Sivrice dağlan ile çevrelenmiştir. Nispi olarak kuzeyde 350-400, güneyde 1000 m.yi aşan yükseltiye sahip bu dağlar dik yamaçlarla göle inerler. Bu nedenle göl çevresinde geniş düzlüklere pek rastlanmaz. Nitekim biri gölün batısında Kürk suyu ağzında gelişmiş Kürk deltası, diğeri doğusunda Zıkkım deresi ağzında gelişmiş Gezin deltası göl çevresinin başlıca düzlüklerini oluştururlar. Bu deltalar dışında; dağlardan dik yamaçlar boyunca inen ve genellikle bir fay kaynağının suyunu taşıyan küçük derelerin göl kıyısında oluşturdukları birikinti koni ve yelpazeleri ile Hazar dağının güney eteklerinde gelişen fay basamakları, tarım ve yerleşmeye elverişli başlıca alanlar olarak belirir.

Bu dağlık alanlarda yazlar oldukça sıcak ve kurak, kışlar ise Doğu Anadolu koşullarına oranla oldukça ılıman ve yağışlı geçer. Bölgenin genelinde görülen kuru ormanların (meşe-ardıç) yanı sıra, iklim koşullarında görülen birtakım lokal farklılıklar nedeniyle Akdeniz flora elemanları (sakız, incir, boylu ardıç) ile nemcil karakterli ağaç toplulukları (söğüt, kavak, ılgın, kızılcık ve böğürtlen gibi) da görülen havzada, birçok meyve ve sebze türleri de yetiştirilmektedir, îklim ve bitki örtüsünün uygun koşullar arz etmesi, birbirinden arızalı alanlar ve derin vadilerle ayrılmış küçük düzlüklerin ekonomik potansiyeli yüksek alanlar olarak belirmesine neden olmuştur.

Kısaca belirtmeye çalıştığımız bu doğal özellikler, yerleşmenin dağılışına ve yerleşme tarzına etki eden en önemli faktörlerdir.

* *Arş. Gör., Fırat Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fak. Coğrafya Bölümü, Elazığ.*

Yöremizin yerleşme tarihi çok eski devirlere kadar gitmektedir. Son yıllarda yapılan arkeolojik kazılara göre, günümüzden 10.000 yıl kadar önce yerleşilmeye başlanan bu bölge, günümüze kadar birçok kavimlerin hakimiyetine girmiş ve bu kavimlerin medeniyet ve kültürlerine sahne olmuştur.[1] Yörenin tarihi ile ilgili eserler dikkatlice incelenirse; hemen her devirde önemini koruyan yolların üzerinde bir geçit sahasında yer alması nedeniyle, yöremizin ve özellikle de Hazar Gölü kıyılarının sürekli devletler arasındaki mücadelelere sahne olduğu görülür.[2] Bu mücadelelerin sonuçlarına göre devletler arasında kısa sürelerle el değiştirmesi, yörede büyük yerleşmelerin uzun süreli olarak kurulamamasına neden olmuştur.

Tarih öncesi devirlerden beri yerleşmeye sahne olan Hazar Gölü havzasında bugün, başta Sivrice olmak üzere, 10 köy ve 17 mahalle yerleşmesi bulunmaktadır.

I- KIR YERLEŞMELERİ

A- Köy-altı Yerleşme Tipleri

Hazar Gölü havzasında köylere bağlı ve birçok faktörlerin etkisiyle gelişmiş, birtakım köy-altı yerleşme şekilleri mevcuttur. Bunları yerleşme özellikleri ve fonksiyonlarına göre sıralarsak:

l- Yaylalar

Bilindiği gibi ülkemizin hemen her tarafında yaygınlık gösteren köy-altı yerleşme şekillerinden olan yaylalar, çok değişik şekiller gösterebilen bir geçim sahası ve iskân noktası olmak gibi özellikler taşırlar.[3] Bu nedenle sahamızda yer alan yaylaların genel karakterlerinden söz etmek gerekir.

Dağlık kütlelerin üzerinde, genellikle bağlı bulunduğu köyle nisbi olarak Hazar dağında 350-400, Çelemlik dağlarında 200-250 m. yükseltide yer alırlar. Yaylalarda hayvancılıkla uğraşılmakta, davar (koyun-keçi) sürüleri otlatılmakta ve elde edilen hayvansal ürünler yaylacılar tarafından genellikle Elazığ'da pazarlanmaktadır.

Yaylalara haziran başlarında çıkılmakta, ağustos başlarında güzleye dönülmekte ve kasımdan itibaren köylerde oturulmaya başlanmaktadır.

Yayla yerleşmeleri geçici olarak kurulan çadırlardan oluşmaktadır. Bazı yaylalarda çevreden toplanan taşların üst üste yığılmasıyla geçici yayla konutları da kurulmaktadır. Bu konutların üzerleri ağaç ve ağaç dallarıyla kapatılmakta ve üzerlerine bir miktar toprak atılmaktadır. Yayla terk edilirken sadece ağaçlar götürülmektedir (Foto 1-2).

İki aylık bir süre faaliyette bulunmak için kurulan yayla yerleşmeleri günden güne azalmaktadır. Bazı köylerden ancak bir iki ailenin katıldığı yaylacılık faaliyetlerinin önümüzdeki yıllarda tamamen terk edileceği hissedilmektedir.

2- Mahalleler

Aralarında birtakım sosyoekonomik bağlar kurmuş ailelerin kurduğu meskenler topluluğundan oluşan mahalleler; sahip oldukları özelliklerle Türkiye'nin hemen her tarafına sokulmuş, kelimenin tam anlamıyla yerleşmeyi organize etmiş bir sistem olarak görülür [4].

Konuya bu açıdan yaklaşıldığı zaman havzamızda 20 kadar mahallenin yer aldığı görülür. 7'si bir köyü oluşturan, 7'si bir köye bağlı, 6'sı da Sivrice yerleşme merkezi nüfusu içinde görülmekle beraber, lor yerleşmesi özelliğini yitirmemiş olan, Hazar dağı eteklerindeki eski Karaçalı ve Harbota köylerini oluşturan mahallelerdir (Harita 2).

Bu mahalleler, fonksiyon bakımından aynı özellikleri taşısalar da; oluşumları bakımından birbirlerinden farklıdırlar. Bu nedenle havzamızdaki mahalleleri üç gurupta toplamak mümkündür.

Birinci guruba, Hazar Gölünün kuzey kıyılarında yer alan mahalleler girer. Bunlar Elazığ-Diyarbakır karayolu boyunca sıralanan; Dervişali, Resul, Denizkenan, Hacıali ve Sancan mahalleleridir. Bu mahalleler, kom ve mezraların karayolunun etkisiyle gelişmesi sonucunda bugünkü fonksiyonlarını kazanmışlardır. Doğu Anadolu'nun coğrafi şartlarına kendilerini uydurmuş bir nevi çiftlik türleri olan kom ve mezralar [5]; sahamızda bugün, bazı fonksiyonlarını hâlâ korumakta iseler de, artık örgütlenme aşamasını tamamlamış olduklarından bunları mahalle yerleşmesi saymak yanlış olmasa gerektir. Zira, bilindiği gibi, elverişli topraklara sahip olan kom ve mezralar, zamanla gelişerek mahalle ve köy veya daha büyük yerleşme merkezleri olabilmektedirler [6]. Nitekim araştırma sahamızda önceleri Hafiz komu, Hacıali komu, Safoğlu komu, Aluş komu ve Dervişali mezrası diye anılan kom ve mezralar bugün birer mahalle yerleşmesi durumundadırlar.

Bu mahallerden Dervişali; daha önce bugünkü yerinden l km. kadar içerde, Güneyköy'ün bir mezrası iken; 1962 yılında Bilekdüzü mevkiine kurulan karayolları şantiyesi yanına birer ikişer taşınmaya başlamış ve karayolu inşaatının tamamlanmasından sonra, 1968'de Güneyköy'e bağlı bir mahalle halini almıştır. Karayolundan l km. kadar içerde bulunan Güneyköy, sürekli nüfus kaybederken Dervişali gelişmesini hızlandırmış ve bugün Güneyköy'den daha fazla nüfus barındırmaktadır. 1983'de köy muhtarının bu mahalleden

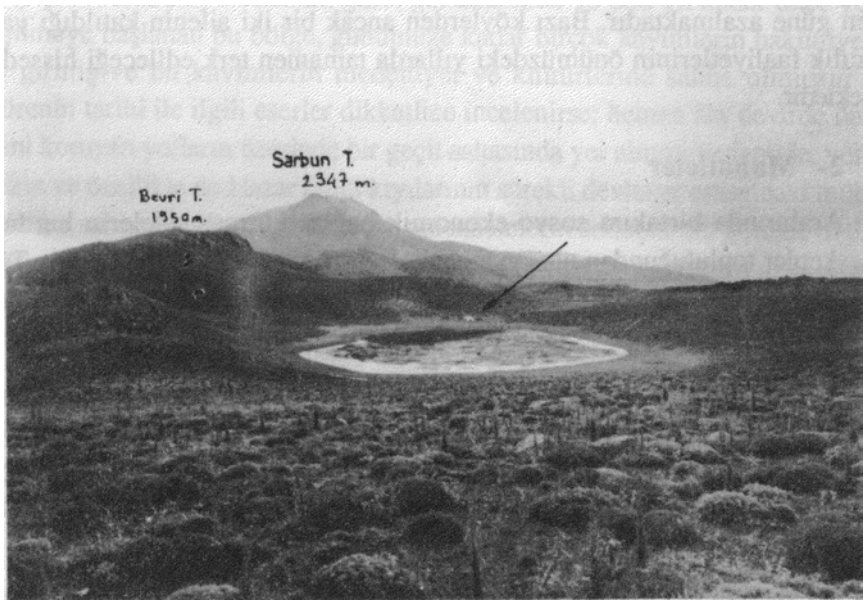

Foto 1. Hazar dağı üzerinde yer alan, Kurudolu gölü kıyısında (1890 m.) bir yayla yerleşmesinin (Bevri yaylası) uzaktan görünüşü.

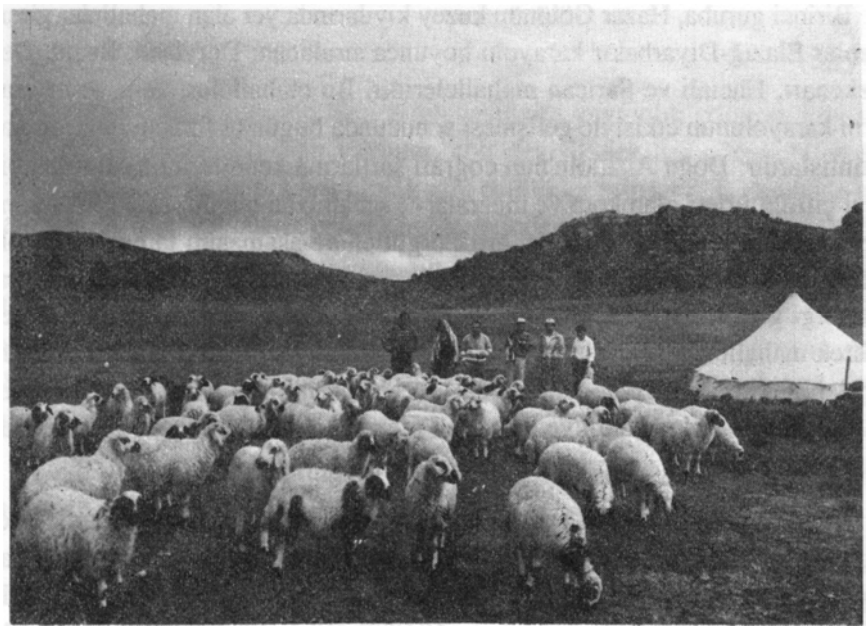

Foto 2. Aynı yaylanın yakından görünüşü.

seçilmesinden beri, köyün idari işleri buradan yürütülmektedir. Camisi ve ilkokulu da bulunan mahallede iki de "balıkevi" (restoran) faaliyet göstermektedir (Foto 3). Yine aynı şekilde, gölün kuzeydoğusunda karayolu üzerinde yer alan Sarıcan mahallesi de, daha önce Gölardı (Şebgen) köyüne bağlı bir kom (Aluş komu) idi. Karayolunun yeni güzergâhının yanından geçmesine bağlı olarak gelişmeye başlamış ve bugün mahalle hüviyetini kazanmıştır. 15 hanenin bulunduğu Sancan'da, cami ve ilkokul ile bir de balıkevi yer almaktadır. Güneyköy misalinde olduğu gibi, Gölardı köyünün de muhtarı bu yeni oluşan mahallede oturmaktadır (Foto 4). Yine aynı güzergâh üzerinde yer alan Resul, Hacıali ve Denizkenan mahalleri de, kom ve mezraların gelişmesiyle bugünkü şeklini kazanmış yerleşme üniteleridir.

Böylece, Çelemlik-Mastar sıradağlarının güneye (göle) bakan yamaçlarında ve göl kıyısında oluşmuş küçük düzlüklerde, karayolunun da etkisiyle 15-20 haneli köy tipli mahalleler gelişmiştir (Hatira 1).

Hazar dağının kuzeye (göle) bakan yamaçlarında ise; başka bir mahalle tipi ile karşılaşıyoruz. Dar bir koridor gibi uzanan ve yer yer akarsular tarafından parçalanmış, küçük üniteler halindeki fay basamakları üzerinde, köy kurulmaya kâfi gelmeyecek kadar ufak, fakat ekonomik potansiyeli yüksek alanlarda; sık dokulu mahalle tipi gelişmiştir (Foto 5). Genellikle 10-15 haneden oluşan bu mahallelerden 4'ü Soğukpınar köyünü (Gomolar, Mirtolar, îbolar, Karamollalar), 3'ü Düzbahçe köyünü (Düzbahçe, Haftasar, Kazkıran), 4'ü de şimdi Sivrice yerleşme merkezine bağlı olan eski Karaçalı köyünü (Seki, Siro, Zeve, Mürto) oluşturmaktadır. Ayrıca diğer mahallerden herhangi bir farkı olmamakla beraber, Akpınar (eski Harbota köyü) Sivrice yerleşme merkezine (şehre) bağlı bir mahalle, Yedikardeş (Karik) ise köy olarak nitelendirilmektedir (Hatira 2).

Üçüncü bir grup olarak da, son yıllarda nüfusunun büyük bir kısmını kaybetmiş olan köyleri ele almak mümkündür. Gerçekten havzamızda yer alan köy yerleşmelerinin büyük bir kısmı, idari bir merkez olmanın ötesinde, ne nüfus olarak ne de fonksiyon olarak mahalle yerleşmelerinden herhangi bir farka sahip değillerdir. Fakat, bunlar hâla köy vasfını taşıdıklarından bu yerleşmeleri köy olarak ele almak durumundayız.

B- Köyler

Havzamızda yer alan köy yerleşmelerinin en önemli özelliği; belirli sınırlan bulunan idari bir merkez olmalarıdır. Fakat bir yerleşmenin gerçek manada köy olabilmesi için onu, diğer lor yerleşmelerinden ayıran birtakım fonksiyonlarının bulunması gerekir. Köyler, diğer kır yerleşmelerine göre, biraz daha kalabalık bir nüfusa; cami, okul gibi kültür; kahvehane, bakkal gibi,

Foto 3. Hazar Gölünün kuzey kıyılarında Diyarbakır-Elazığ karayolu kıyasında (Bilekdüzü mevkii) gelişmiş olan Dervişali mahallesi.

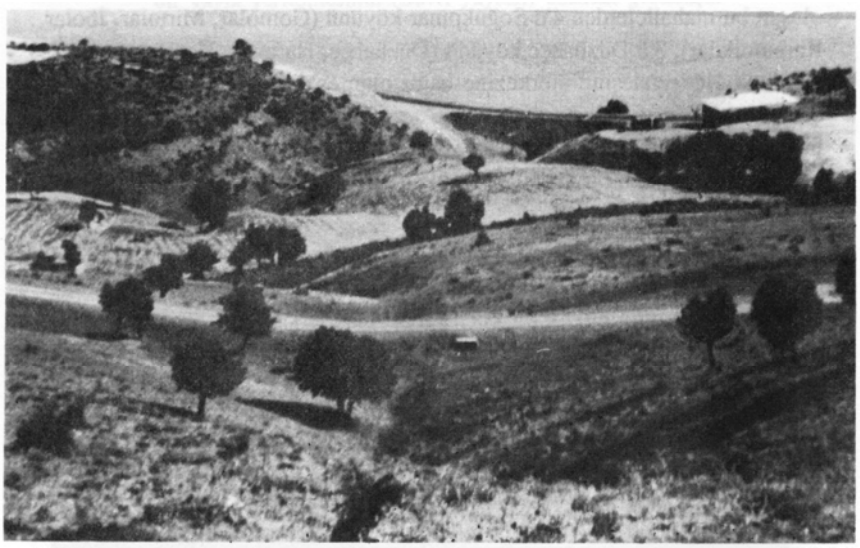

Foto 4. Aynı güzergahta bulunan ve önceden kom iken bugün mahalle halini almış olan Sarıcan'a Çelemlik dağlarından bakış.

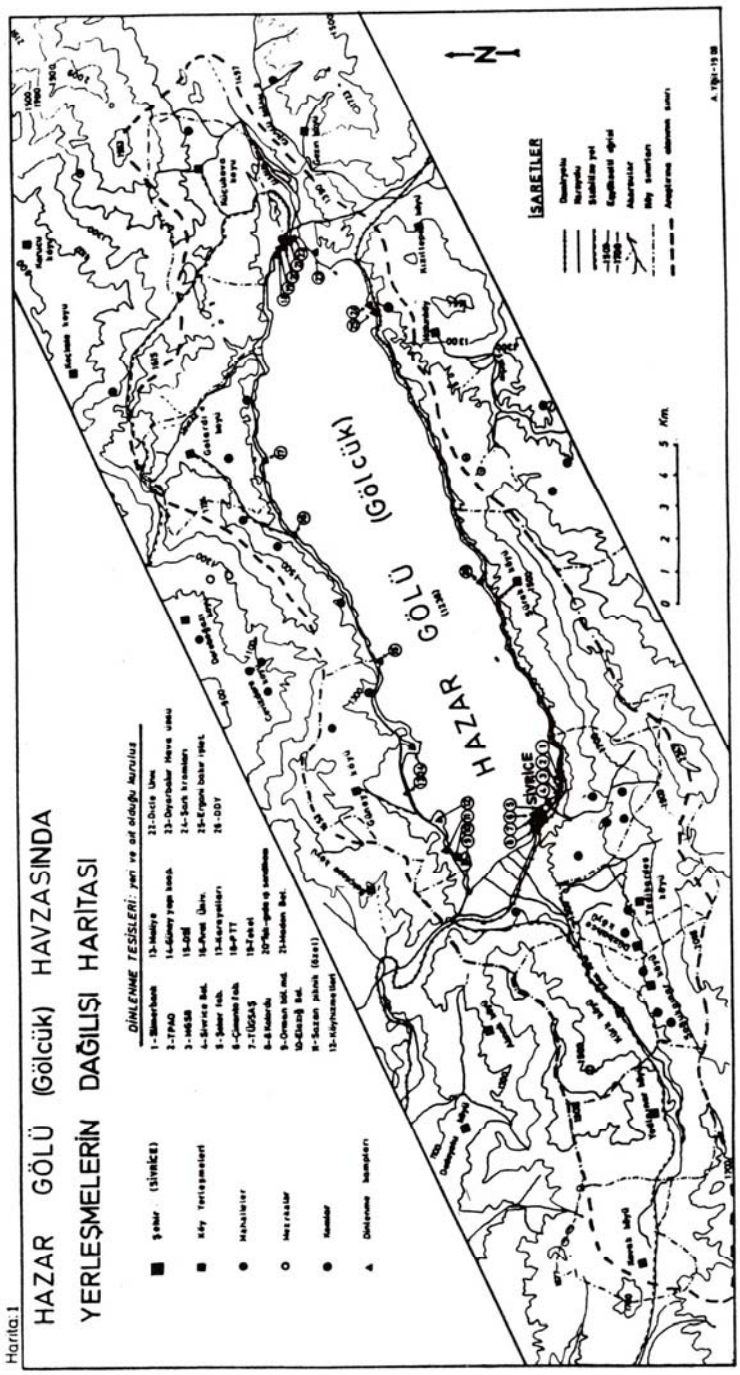
HAZAR GÖLÜ (Gölcük) HAVZASINDA
YERLEŞMELERİN DAĞILIŞI HARİTASI
DİNLENME TESİSLERİ: yeri ve ait olduğu kuruluş
İŞARETLER
HAZAR GÖLÜ (Gölcük)
SİVRİCE
N
0 1 2 3 4 5 Km.

Harita:1

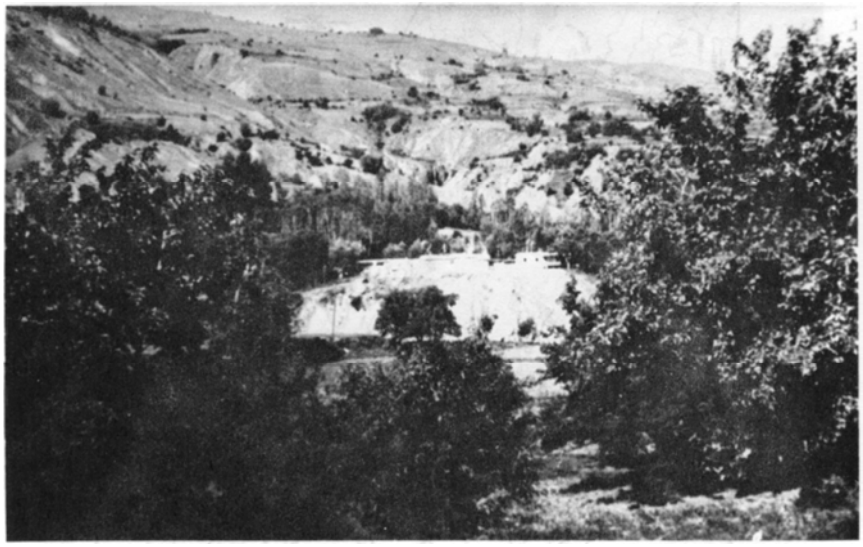

Foto 5. Hazar dağının güney eteklerinde uzanan fay basamaklarından biri üzerinde yer alan İbolar mahallesinden bir görünüş.

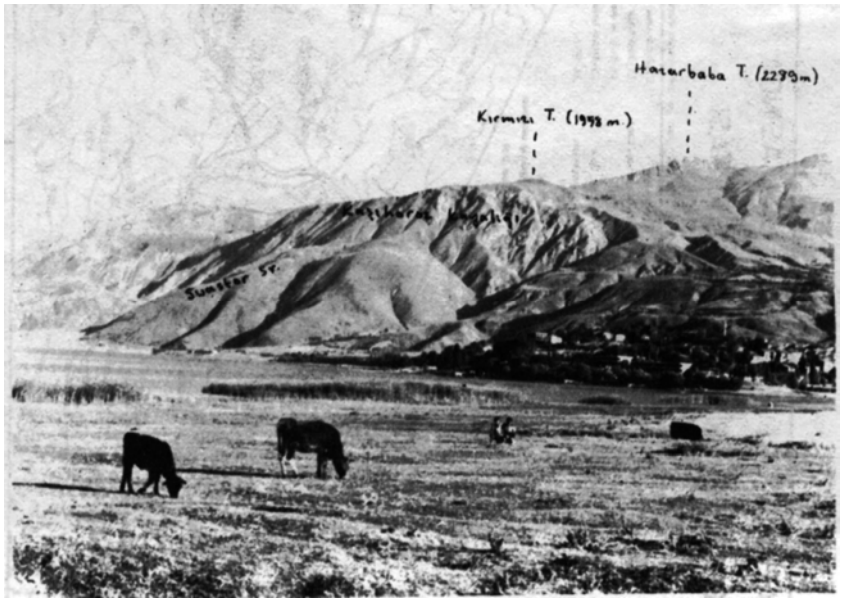

Foto 6. Kürk deltasından Sivrice ve Hazar dağına bir bakış.

aynı zamanda kendilerine bağlı küçük yerleşmelere de hizmet verebilen ticarethanelere sahip olmakla, diğer kır yerleşmelerinden ayrılırlar [7]. Havzamızda bu fonksiyonlara sahip - arazisinin büyük bir kısmı ve yerleşme merkezi havza dışında kalan Gezin'i saymazsak - tek kır yerleşmesi Kürk köyüdür.

Eski bir kervan yolu üzerinde kurulmuş olan Kürk köyü, Sivrice kurulmadan önce, çevrenin en önemli merkeziydi. 1935 nüfus sayımında 1056 kişinin yaşadığı Kürk'de, 1985'de 618 kişi ve 120 hane bulunmaktadır. Arazisinin (13 km^2'den biraz fazla) büyük bir kısmı düz (% 70'i % 120'lik eğimden az) ve verimli topraklardan oluşmaktadır. Bu bakımdan, arızalı sahalarda yer alan diğer köylerden farklılık gösteren Kürk köyünün tarımsal karakteri de diğer köylerden farklıdır. Genellikle meyve ve sebze tarımı yapılan köy arazisinin (429 ha. tarla, 20 ha. meyve bahçesi, 17 ha. bağ) önemli bir kısmı sulanabilmektedir. Sulama; Künpahan, İmrangöze, Kevarcık, Çöllük ve Karşısu adı verilen kaynaklar ile Aşağı hank, Orta hank ve Köprü hank adı verilen kanallarla Kürk deresinden alınan sularla gerçekleştirilmektedir. Bu nedenle köyden yılda toplam 100 tonun üzerinde meyve (elma, vişne, dut, kaysı ve ceviz) ve 3-4 ton civarında sebze (fasulye, domates, biber) satılmaktadır. Bütün bu özellikleriyle diğer köylerden farklılık gösteren Kürk köyünde; 1906'da açıldığı bilinen bir ilkokul, 2 cami ve bir de sağlık evi bulunmaktadır. Ayrıca, 2 değirmen, 3 bakkal, 2 berber ve 2 kahvehanesiyle çevresindeki küçük yerleşmelere de hizmet verebilmektedir.

Havzada yer alan köylerin büyük bir kısmı, sık dokulu, plansız, toplu köy karakterindedir. Köylerin toplu olmalarında en önemli etken, su kaynağına yakın olma duygusu olsa gerektir. Zira, hemen her köyün orta yerinde bir çeşme ve yanında cami, bazen Küçükova ve Sürek köylerinde olduğu gibi - köy odası olarak da kullanılan - kahvehaneye de yer veren dar bir köy meydanı bulunmaktadır. Merkezin etrafında adeta birbiri üzerine abanmışçasına duran konutlar yer almaktadır. Birkaç sıra bu şekilde sık olan doku, çevreye doğru bir gevşeme gösterir. Köylerin böyle sık dokulu olmasında doğal çevre koşullarının yanında, tarihi ve sosyal olayların da etkisi olmalıdır. Nitekim, köyleri oluşturan ailelerin birbirleriyle akraba olmaları, kuvvetli sosyal ilişkileri doğurmakta ve sıkı bir iş birliği mekanizmasını geliştirmektedir.

Kır yerleşmeleri hakkında son olarak şu hususu da belirtmeden geçemeyeceğiz. Havzada yer alan köylerin genelinde nüfus, 1955'den bu yana sürekli azalmaktadır (Tablo l, Şekil 1). Kır yerleşmelerinin sürekli nüfus kaybetmelerinde birtakım fiziki ve sosyo-ekonomik olayların etkisi söz konusudur. Bunların başında, zaten kısıtlı olan tarım alanlarının miras yoluyla günden güne ufalarak aileleri geçindiremeyecek boyutlara ulaşması gibi nedenler gelmektedir [8].

Sayım Yılı	1935	1940	1945	1950	1955	1960	1965	1970	1975	1980	1985
Göllardı (Şebgen)	217 118-99	243 132-111	239 133-106	279	282 149-133	332 182-150	412 218-194	401 213-188	424 219-205	425 205-220	404 187-217
Küçükova (Havri)	310 150-160	306 155-155	354 167-187	385	454 217-237	492 228-264	503 232-217	326 140-186	363 178-185	361 171-190	338 158-180
Düzbahçe (Haftasar)	431 210-221	493 243-250	557 270-287	603	638 324-314	719 362-357	763 371-392	695 318-377	565 266-299	229 103-126	90 37-53
Güneyköy	195 95-100	215 107-108	235 118-117	266	251 132-119	283 175-108	220 90-130	189 87-102	192 94-98	281 137-144	256 136-120
Kürkköy	1056 495-561	987 450-537	941 453-488	1021	964 472-492	939 464-475	859 395-464	872 409-463	682 321-361	708 343-365	618 293-325
Soğukpınar	374 191-183	426 214-212	418 204-214	422	426 212-214	429 202-227	396 179-217	418 192-226	360 162-198	344 161-183	236 100-136
Sürek	187 87-100	219 210-109	269 139-130	273	273 145-128	269 147-122	317 163-154	303 157-146	296 136-160	387 186-201	403 172-231
Yedikardeş (Karik)	122 57-65	151 75-76	164 98-71	169	181 101-80	200 107-93	208 102-106	205 101-104	152 67-85	221 99-122	71 26-45
Yedipınar (Halfe)	124 53-71	142 65-77	133 53-80	137	138 64-74	147 77-70	176 85-91	176 72-104	160 66-94	269 144-125	158 76-82
Kavaklıköy	209 94-115	239 108-131	232 109-123	238	247 124-123	243 119-124	233 102-131	208 93-125	210 111-99	187 88-99	170 78-92
Karaçalı	247 130-117	286 151-135	316 155-161	344	356 172-184						
Harboda	63 28-35							T E - K			

Tablo 1. 1935-1985 Yılları arasında Hazar Gölü Havzasındaki Köylerin Toplam ve Kadın-Erkek Nüfusu.

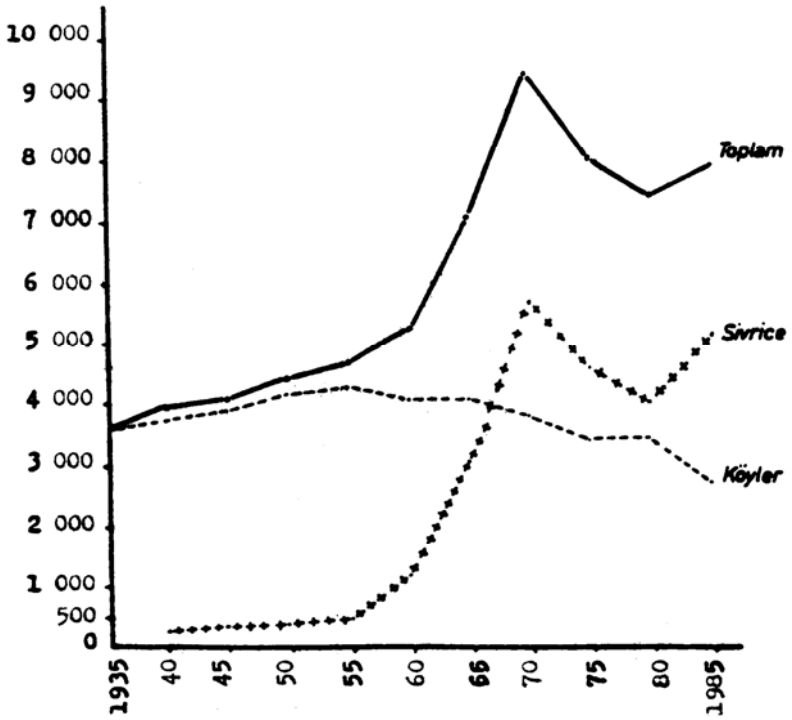

Şekil l : 1935 - 1985 Hazar Gölü havzasının toplam, şehir ve kır nüfusu.

Her ne sebeple olursa olsun, büyük ölçüde kırsal kesimden, kısmen de havzadan sürekli göç olmaktadır. Köylerinden ayrılanların büyük bir kısmı yine havza içinde yer alan Sivrice'ye giderken, havzadan ayrılanların büyük bir çoğunluğu da Elazığ'a gitmektedirler. Sivrice'de ya da Elazığ'da oturup köylerindeki arazilerini işleten birçok aileler vardır. Bunların köylerini, arazilerini tam anlamıyla terk ettikleri söylenemez. Nitekim kış aylarında adeta terk edilen yerleşmelerin sakinleri, yaz aylarında ailece köylerine dönerek tarımsal faaliyetlerini sürdürmekte, hasılat alındıktan sonra yeni ikâmet mahallerine dönmektedirler. Ancak bu şekilde ayrılanlar da bir müddet sonra köyleriyle

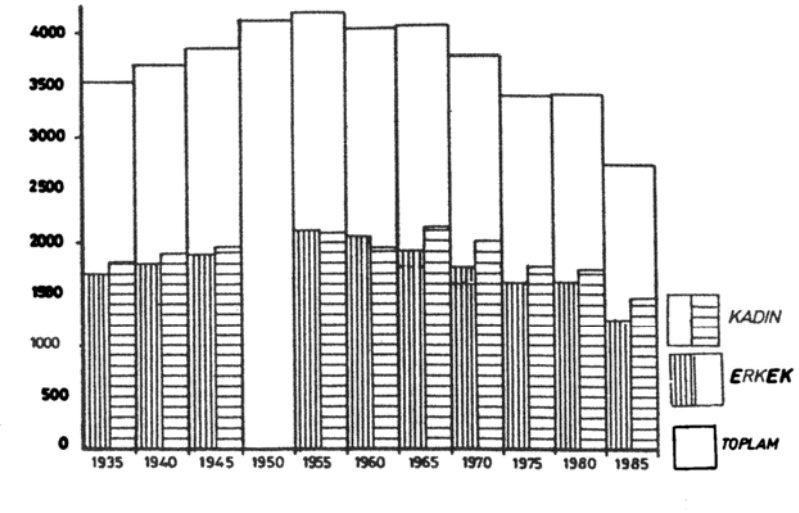

Şekil 2 : Köylerin Toplam ve Kadın-Erkek Nüfusu (1935-1985)

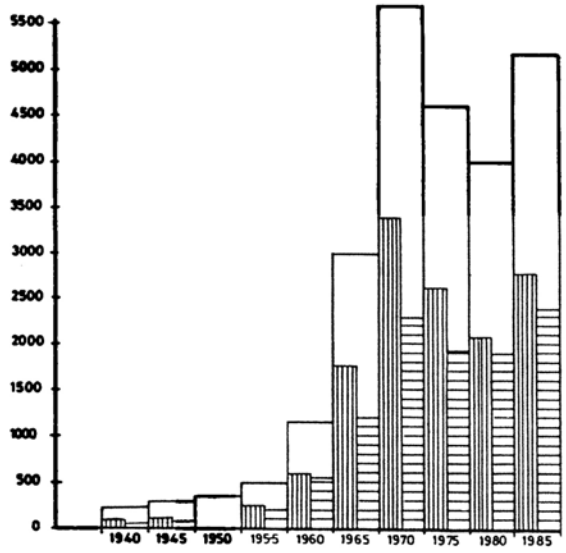

Şekil 3 : Sivrice'nin Toplam ve Kadın-Erkek Nüfusu (1940-1985)

ilişkilerini büyük ölçüde kopartmaktadırlar. Hatta, eskiden devamlı oturdukları, bugün de yazın bir müddet oturup kışın tarımsal araçlarım depoladıkları evlerine artık "hezan" demektedirler[9].

II- SİVRİCE

Sivrice'nin kuruluş tarihi oldukça yenidir, önceleri Elazığ'a bağlı olan bugünkü Sivrice'nin Gözeli (İringil) bucağının tamamı ile Huh bucağının büyük bir parçası 1936'da Elazığ'dan ayrılarak yeni bir ilçe olan Sivrice'yi meydana getirmişlerdir. Geçici olarak Yukan Huh (Dedeyolu) köyünde kurulan ilçe, 1938'de Romanya'dan gelen göçmenlerden 92'si için Hazar Gölünün GB kenarında, 24 göçmen evi ve bir hükümet konağı yapılmak suretiyle oluşturulan yeni yerine 1939'da taşınmıştır [10].

1935 sayımında 63 kişi nüfusu bulunan ve yeni kurulan merkezin 1.5 km. batısında yer alan Harbota köyü (şimdi Akpınar mahallesi) ile Kürk köyüne bağlı bir mezra (şimdi Sanayi mahallesinin bu yeni kurulan ilçe merkezine dahil edilmesiyle 250 kadar nüfuslu idari bir merkez halini almıştır. 1955'de 356 nüfusu bulunan ve ilçe merkezine 3 km. kadar uzaklıkta dört üniteden oluşan Karaçalı köyünün de belediye sınırlan içine alınmasıyla 1960'da 1153 kişi nüfusa ulaşmıştır (Tablo 2).

Sayım Yılı	1940	1945	1050	1955	1960	1965	1970	1975	1980	1985
Sivrice	242	290	356	489	1153	3004	5690	4597	4001	5164
Karaçalı	286	316	344	356	-	-	-	-	-	-
Toplam	528	606	700	845	1153	3004	5690	4597	4001	5164

Tablo 2.1940-1985 yıllan arasında Sivrice'nin nüfusu

1960'dan 1970'e kadarla 10 yıllık devrede, yıllık ortalama % 25 kadar bir nüfus artışı görülür. Bu hızlı artışın başlıca nedeni, bu tarihlerde ilçede bir tuğla-kiremit fabrikasının faaliyete geçmesi (1966) ve TÜGSAŞ-Süper fosfat fabrikasının kurulmakta olmasıdır [11]. Fakat bu hızlı nüfus artışından sonraki 10 yıllık (1970-1980) devrede, bir önceki devrenin aksine bu sefer yıllık ortalama % 3'lük bir azalma kaydedilir. TÜGSAŞ-Süper fosfat fabrikasının 1971'de faaliyete geçmesine rağmen, bir türlü kapasitesinin 1/4'ünün dahi üstüne çıkamayan üretimiyle bekleneni verememiş olması ve önceleri 650'yi

aşkın işçi çalıştırırken sonradan, 100 kadar işçisini Bursa, Samsun ve Kütahya'daki TÜGSAŞ fabrikalarına nakletmesi ve yeni işçi almaması gibi nedenlerle bu sayının düşmesi (1988'de 378 işçi) bu devredeki nüfus azalışının başlıca nedeni olmuştur. Yani kısacası, bu fabrikalardaki gelişmeler Sivrice'nin gelişimini direkt olarak etkilemiştir.

1980'den sonra bilhassa merkeze 4-5 km. kadar uzaklıktaki köylerin sakinlerinin büyük çoğunluğunun Sivrice'de oturup, yine köylerindeki arazilerini işletir hale gelmeleri sonucunda ilçe nüfusunda yeniden artışlar başlamış ve 1985'de 5164'e yükselmiştir. Bugün nüfusunun 5500'ün üzerinde olduğu tahmin edilen Sivrice'ye iki ayrı tuğla-kiremit fabrikasının daha yapılıyor olması ve TÜGSAŞ'ın yeni düzenlemeler yaparak tekrar faaliyete geçecek olması [12], gelişimini önümüzdeki yıllarda da sürdüreceğine işarettir.

Böylece Sivrice'nin kuruluş ve gelişimini kısaca belirttikten sonra; yerleşim özelliklerini, kır kesimine yaptığı hizmetleri ve bu hizmetlerin ilçe merkezinde oluşturduğu fonksiyon alanlarını inceleyelim. Bilindiği gibi, şehir-köy yerleşmeleri ve nüfus konusu ile ilgilenen çeşitli meslek mensupları, devlet kuruluşları ve coğrafyacılar arasında şehir ile köyün ayrılmasında düşünce birliği mevcut değildir [13]. Fakat, bir yerleşmenin şehir olup olmadığını belirleyebilmek için - belli bir nüfus sayısı sınır kabul edilsin ya da edilmesin - coğrafyacıların hemfikir oldukları kriter fonksiyondur. O halde, Sivrice'nin şehir olup olmadığını anlamak için iktisaden faal nüfusun sektörlere dağılımına göz atmak yeterlidir.

1985'de nüfusu 5164 olan Sivrice'de iktisaden faal nüfus 3398'dir. Bunların 1438'inin bir iş ile ilgisi bulunmaktadır. DİE bülteninden aldığımız bu değerlerin hangi sektörlere ait olduğunu bilemediğimiz için, çalışmalarımız sırasında elde ettiğimiz değerleri kullanacağız 14. Buna göre, belli bir iş sahibi olan kişi sayısı 1168'dir. Bunların; 598'i endüstri sektöründe (fabrikalarda), 250'si hizmetler sektöründe (memur), 200 kadar tarım sektöründe çalışmakta, 120'si de serbest meslek (esnaf ve zanaatkar) sahibidir. Ayıca 371 öğrenci ve 40 kadar asker bulunmaktadır. YÜCEL'e göre, nüfusu ne olursa olsun, geçim kaynaklan çeşitli olan bir yerleşme yerinin şehir sayılması gerekmektedir [15]. Buna göre Sivrice; ekonomik (endüstriyel, tarımsal, ticari), idari ve kültürel fonksiyonları bulunan bir şehirdir [16].

Yukarıda belirtilen iktisaden faal nüfusun sektörler arası dağılımı ve şehir içi arazi kullanışını gösteren harita (Harita 2) incelendiğinde, Sivrice'de 600 kadar kişiye iş sağlayan endüstri sektörünün en önemli fonksiyonu teşkil ettiği görülür. Nitekim Sivrice'nin, bir köyde kurulmuş idari merkez olma durumundan bugünkü durumuna gelmesi, iktisaden faal nüfusun yansına iş sağ-

Harita 2

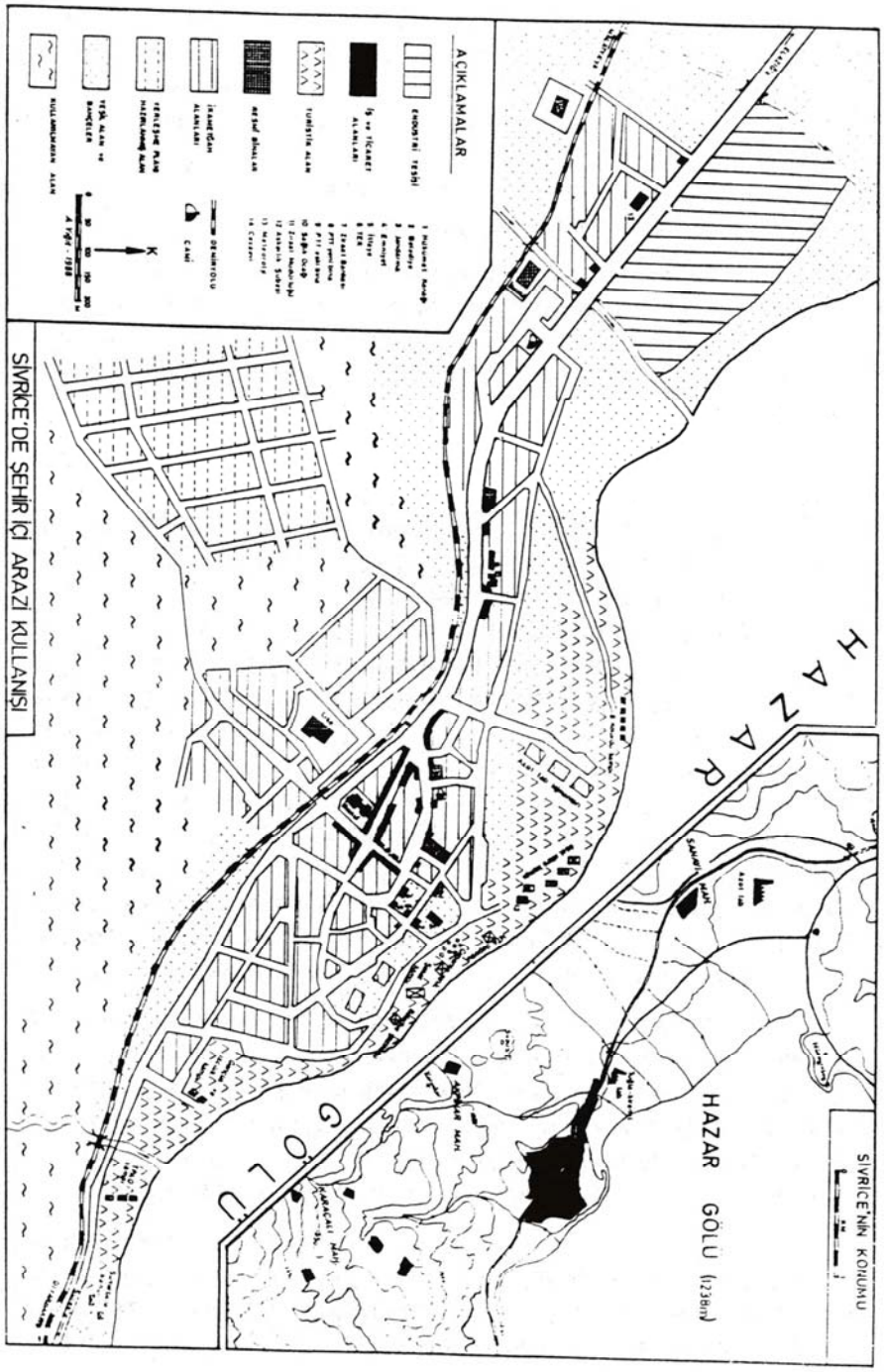
SİVRİCE'DE ŞEHİR İÇİ ARAZİ KULLANIŞI
AÇIKLAMALAR
SİVRİCE'NİN KONUMU
HAZAR GÖLÜ
HAZAR GÖLÜ

layan iki fabrikanın yani endüstri sektörünün eseridir. Bu fabrikalar dışında, ilçe merkezinde yer alan, 2 ahşap doğrama ve l demir doğrama atölyesi ile l elektrikçi, 2 ayakkabı tamircisi ve 4 terziyi de küçük sanayi ve imalathaneler grubuna dahil etmek mümkündür.

Sivrice'nin idari fonksiyonunu ise, 250 memurun hizmet verdiği 14 resmi bina teşkil eder (Harita 2). Resmi binalar içinde işaretlediğimiz ve bine yakın öğrencinin öğrenim gördüğü 2 ilkokul, bir ortaokul-lise ile Halk eğitim müdürlüğü ve Halk kütüphanesi şehrin kültürel fonksiyonunu oluşturur. Yine resmi binalar arasında saydığımız sağlık ocağı ile iş ve ticaret alanları arasında yer alan bir eczaneyi de sağlık fonksiyonu olarak nitelendirebiliriz.

120 kişinin faaliyet gösterdiği ve haritamızda iş ve ticaret alanları olarak işaretlediğimiz iş yerlerinden 68'inde ticari faaliyetler sürdürülür. Sivrice'den Elazığ'a karşılıklı her saat başı belediye otobüsü seferleri düzenlenmekte olması, birçok dolmuş ve taksilerin çalışması, Sivricelilerin birtakım günlük ihtiyaçlarını bile Elazığ'dan sağlayabilmelerine imkân tanımaktadır. Bu nedenle Sivrice'de ancak perakende ticaret gelişebilmiştir. Nitekim, genellikle şehrin ana caddesinde yer alan 68 dükkanın hemen tamamında perakende grubuna giren faaliyetler sürdürülür (Harita 3). Bunları şöylece sınıflandırmak mümkündür: 33 dükkan bilhassa günlük ihtiyaçlara (26'sı bakkal, 3'ü fırın, 3'ü manav, 1'i kasap), 20'si bilhassa periyodik ihtiyaçlara (11'i konfeksiyon, 2'si tuhafiye, 3'ü züccaciye, 3'ü kavafiye, 1'i fotoğrafçı), 7 dükkan da bilhassa uzun vadeli ihtiyaçlara (5'i halı-mobilya, 2'si inşaat malzemeleri) yönelik olmak üzere 60 dükkanda perakende ticaret gurubuna giren faaliyetler sürdürülür. 8 dükkan da hizmet tesislerine (3 beraber, 3 tüpgaz bayii, 2 kırtasiyeci) tahsis edilmiştir. Ayrıca şehirde l otel, 2 lokanta ve 9 kahvehane de bulunmaktadır [17].

Görüldüğü gibi Sivrice'de yer alan ticarethanelerin büyük bir çoğunluğu günlük ihtiyaçlara yöneliktir. Esasen periyodik ve uzun vadeli ihtiyaçlara yönelik olan ticarethanelerde satışa sunulan mallar, şehir merkezinde oturanlardan ziyade, kırsal kesime hitap etmektedir. Bu durum, Sivrice'nin Elazığ gibi büyük bir merkeze yakın olmasının (25 km.) tabi bir sonucudur.

Buraya kadar açıklanmaya çalışıldığı gibi, Sivrice'de nüfusun büyük bir çoğunluğu geçimini tarım dışı faaliyetlerden sağlamaktadır. Fakat Sivrice; bir merkez ve bu merkeze ikisi 3 km. biri 1,5 km. uzaklıkta üç mahalleden oluşmaktadır (Harita 2). Bu mahalleler eskiden birer kır yerleşmesi idi. Bugün de eski özelliklerinden fazla bir şey kaybetmemişlerdir. Nitekim bu mahallelerde ve merkezin çevresinde tarım alanları yer alır. Büyük bir kısmı meyve ve sebze bahçelerinden oluşan bu tarım alanlarını işleyen ve ilçe Tarım

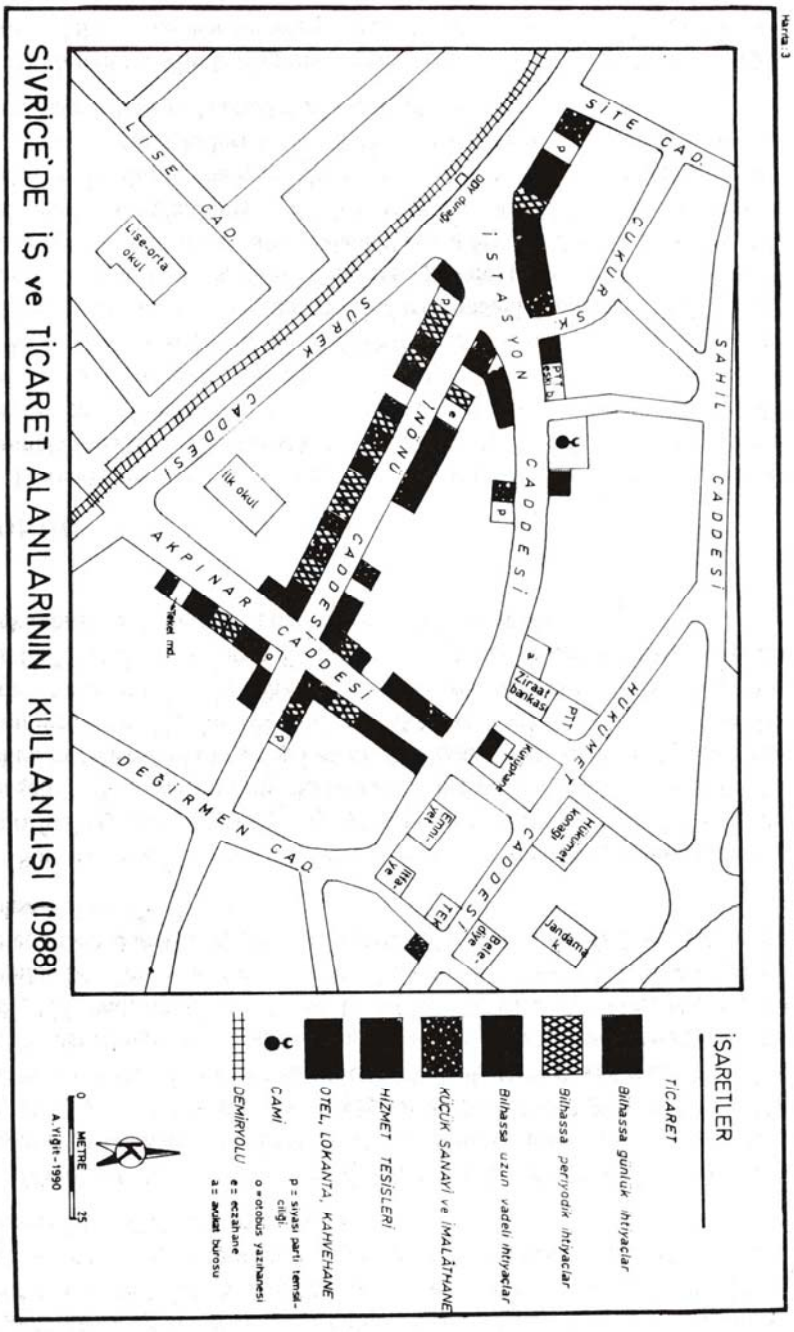
Harita: 3
SİVRİCE'DE İŞ ve TİCARET ALANLARININ KULLANILIŞI (1988)
İŞARETLER
TİCARET
Bilhassa günlük ihtiyaçlar
Bilhassa periyodik ihtiyaçlar
Bilhassa uzun vadeli ihtiyaçlar
KÜÇÜK SANAYİ ve İMALÂTHANE
HİZMET TESİSLERİ
OTEL, LOKANTA, KAHVEHANE
CAMİ
DEMİRYOLU
p = siyasi parti temsilciliği
o = otobüs yazıhanesi
e = eczahane
a = avukat bürosu
METRE
A. Yiğit - 1990
SİTE CAD.
LİSE CAD.
SAHİL CADDESİ
İSTASYON CADDESİ
İNÖNÜ CADDESİ
AKPINAR CADDESİ
DEĞİRMEN CAD.
HÜKÜMET CADDESİ
SÜREK CADDESİ
Lise-orta okul
İlk okul
Ziraat bankası
PTT
Hükümet konağı
Jandarma k.
Belediye
Emniyet
Ilıtaye
TEK
Kulüphane
Takel md.
DDY durağı

Müdürlüğüne kayıtlı 200 kadar çiftçi bulunmaktadır. Fakat hemen belirtelim ki, tarımla uğraşanların sayısı bu sayının çok üzerindedir. Görüldüğü gibi Sivrice'nin merkezi şehir özelliği gösterse de, bilhassa bu üç mahallede, tarımsal özellik mevcudiyetini korumaktadır.

Son olarak şu hususa da değinmeden geçemeyeceğiz. Şehir içi arazi kullanışını gösteren haritaya (Harita 2) göz atıldığında, oturma alanlarının dışında en geniş yeri turistik alanların kapladığı görülür. Fakat Sivrice'de yer alan dinlenme tesislerinde istihdam edilen nüfus yok denecek kadar azdır. Çünkü, bu tesislerde, ilgili kuruluşlarda çalışan personel turizm sezonunda geçici olarak görevlendirilmektedir. Çeşitli kamu kuruluşlarına ait bu kamplar dışında yapılan faaliyetler günlük ziyaretler, daha doğru bir ifadeyle piknik yapmaya gelenlerden ibarettir. Kısacası ekonomik olarak bir turizm fonksiyonundan bahsedilemez [18].

Sonuç olarak Sivrice, 5164 nüfuslu, ekonomik (endüstri, tarım, ticaret) ve idari fonksiyonları gelişmiş, sayfiye yerleriyle tanınmış küçük bir şehirdir. Bu şehrin en önemli fonksiyonu 600 kadar kişiye iş sağlayan endüstridir. Bu sektörün gelişimi şehrin gelişimini direkt olarak etkilemektedir. Ayrıca azımsanmayacak bir kesimin geçimini sağladığı tarım sektörü önemini korumaktadır ve epey bir müddet daha koruyacağa benzemektedir. Küçük çapta ticari bir fonksiyonu da bulunan Sivrice'nin bugün gereğince değerlendirilememekle birlikte, önemli bir turizm potansiyeli mevcuttur.

SONUÇ

Havzada yer alan yerleşme tiplerinin oluşmasında ve fonksiyonlarını kazanmalarında öncelikle yer şekilleri etkili olmuştur. Zira, dağlık bir sahaya karşılık gelen havzada, köy kurulmaya yetecek kadar geniş düzlüklere pek rastlanmaz. Gerçekten, havzada tam bir köy özelliği taşıyan iki yerleşmeden (Kürk ve Gezin köyleri) birinin gölün batısında, diğerinin doğusunda bulunan ve göl çevresinin en büyük düzlükleri durumundaki deltalar üzerinde yer alması bunun en büyük delilidir. Yine aynı şekilde, tarım ve yerleşmeye elverişli, küçük ve birbirinden arızalı alanlarla ayrılmış düzlüklerde ancak mahalle yerleşmeleri kurulabilmiştir. Böylece mahalle yerleşmeleri havzanın hakim yerleşme tipi durumuna gelmişlerdir. Dolayısıyla havzanın coğrafi yapısına uygun yerleşme şekilleri kalıcı olurken ters düşenler, ya mevcut duruma uyum sağlamakta ya da ortadan kalkmaktadırlar.

Tarihin her devrinde önemini korumuş yolların geçit noktasında yer alan Hazar Gölü havzası, her devirde yerleşmeye sahne olmuştur. Ancak sık sık

istilalara uğraması ve devletler arasında kısa sürelerle el değiştirmesi, yerleşmelerin gelişimini olumsuz yönde etkilemiştir. Son yıllarda ulaşım kolaylığının sağlanması, önceleri tarım ve hayvancılıktan başka geçim kaynağı olmayan havzaya, endüstrinin girmesine ve turizmin gelişmesine neden olmuştur. Yerleşmeler, bu sosyo-ekonomik gelişmelere ve coğrafî şartlara uyum göstererek birtakım değişmelere uğramıştır. Bu değişmeleri şöylece sıralamak mümkündür.

- Ulaşım kolaylığı, bilhassa Çelemlik dağı eteklerinde ve gölün kuzey kıyılarında Elazığ-Diyarbakır karayolu boyunda yer alan kom ve mezraların gelişerek mahalle yerleşmesine dönüşmesine neden olmuştur.

- Köylerin bir kısmı eskiden beri idari bakımdan köy olmanın dışında, mahalle yerleşmelerinden farklı değillerdi. Son yıllarda bir kısım köylerin önemli miktarda nüfus kaybetmeleri nedeniyle mahalle yerleşmelerinden pek farkları kalmamıştır.

- İdari merkez olma dışında, herhangi bir köy yerleşmesinden farklı olmayan Sivrice'ye endüstrinin girmesi, yerleşmenin hızla şehirleşmesine neden olmuştur. Aynı şekilde endüstri tesislerindeki olumlu ya da olumsuz gelişmeler şehre direkt etki yapmış ve ileride de yapacağı muhakkaktır.

DİPNOTLAR

1. Bu konuda bkz. Hauptmann, H. "Norşun Tepe, Historische-und Ergebnisse der grabungen", Istanbuler Mitteilungen, Band 19/20 (1969-1970), Verlag Ernst Wasmuht, Tübengen 1971.

   Esin, U. 1981, ilk Üretimciliğe Geçiş Evresinde Anadolu ve Güneydoğu Avrupa'da Kültürel Sorunlar. Cilt 2, İ.Ü. Ed. Fak. Yay. No. 2681, İstanbul.

   Yurt Ansiklopedisi, Cilt 4, s. 2488-2493.

2. Elazığ ve çevresinin tarihi ile ilgili olarak bilhassa şu eserlere başvurulabilir. Mansel, A.M. "Urartu Tarihi ve Medeniyeti", V. Üniversite Haftası - Van, I.Ü. Yay. No. 241, s. 113-140, İstanbul 1944.

   Sunguroğlu, I. 1958, Harput Yollarında, 1. Cilt, İstanbul.

   Ardıçoğlu, N. 1964, Harput Tarihi, Harput Turizm Derneği Yay. No.1, İstanbul.

   Sergün, Ü. 1975, Beşeri Coğrafya Açısından Bir Araştırma: Uluova, İ.Ü. Coğr. Enst. Yay. No. 82, s. 43-50, İstanbul.

   Yurt Ansiklopedisi, Cilt 4, s. 2493-2510.

Ünal, M.A. 1989, XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566), Türk Tarih Kurumu Yay. XTV. Dizi-Sa. 7, Ankara.

3. Yayla konusunda bkz. Alagöz, C.A. 1941, "Yayla Tâbiri Hakkında, Rapor" I. Coğrafya Kongresi: Raporlar, Müzakereler, Kararlar, s. 150-157, İstanbul.

   Tanoğlu, A. 1954, "iskân Coğrafyası, Esas fikirler, problemler ve metod" Türkiyat Mecmuası sayı 11, s. 1-32, İstanbul.

   Tanoğlu, A. 1969, Nüfus ve Yerleşme, İ.Ü. Coğr. Enst. Yay. No. 45. İst.

   Tunçdilek, N. 1971, "Kır Yerleşmeleri: Köy-altı Şekilleri'" Türkiye; Coğrafi ve Sosyal Araştırmalar, İ.Ü. Coğr. Enst. Yay. s. 17-54, İstanbul.

   Yücel, T. 1988, "Türkiye'de Kır Yerleşme Tipleri" Türk Kültürü Araştırmaları Derg. XXVVI, s. 61-69, Ankara.

4. Tunçdilek, N. 1971, a.g.e., s. 38-39, 43.

5. Kom ve Mezralar konusunda bkz. Sanbeyoğlu, M. 1951, Aşağı Murat Bölgesinin Beşeri Coğrafyası, A.Ü. DTCF Doğu Anadolu Araştırma istasyonu Yay. No. l, s. 33, 37, İstanbul.

   Göyünç, N. 1969, XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı, İ.Ü. Ed. Fak. Yay. No. 1438, s. 73, İstanbul.

   Tunçdilek, N. 1971. a.g.e., s. 43. Yücel, T. 1988, a.g.e., s. 66-68.

6. Sanbeyoğlu, M. 1951. a.g.e., s. 37.

7. Yücel, T. 1988, a.g.e., s. 69.

8. Daha geniş bilgi için bkz. Yiğit, A. 1988, Hazar Gölü (Gölcük) Havzasının Coğrafyası, A.Ü. Sosyal Bil. Enst. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 80-82, Ankara.

9. Elazığ çevresinde, bağ ve bahçelerde yapılan, bir-iki bölmeden ibaret basit konutlara "hezan" denir. Hezanlar, genellikle taş ve ara madde olarak çamur kullanılarak yapılır, üzeri ağaç dallan ve otlarla kapatıldıktan sonra çamurla sıvanır.

10. Sanbeyoğlu. M. 1951. ag.e.. s. 12. 34. 82.

11. Yılda 220.000 ton NPS (Normal Süper Fosfat) gübre üretim kapasitesine sahip olan, TÜGSAŞ (Türkiye Gübre Sanayi A.Ş.) Süper fosfat fabrikasının inşaatına 1967'de başlanmış ve 1970'in son aylarında tamamlanmıştır. 1971'de faaliyete geçen fabrika, en fazla üretim yapabildiği 1976'da bile ancak kapasitesinin % 26,2'sini (57.645 ton) kullanabilmiştir.

12. 1986'da üretime ara veren fabrikada birtakım değişiklikler yapılarak, NPS gübre yerine, NP (kompoze) gübre üretebilecek duruma getirilmektedir. (Ayrıntılı bilgi için bkz. Yiğit, A. 1988, a.g.e., s. 85-86.) 1990 başlarında deneme üretimine başlamıştır.

13. Karaboran, H.H. 1983, "Bölge planlaması bakımından şehir tabirinin Türkiye'de gösterdiği değişiklikler" Türk Kültürü sayı 237, s. 48-54, Ankara.

14. Bu rakamlar; Kaymakamlıktan memur sayısı, fabrikalardan işçi sayısı, ilçe Tarım müdürlüğünden çiftçi sayısı, lise müdürlüğünden 12 yaşın üzerindeki öğrenci sayısı ve askeri birliklerden asker sayısı alınarak elde edilmiştir. Ticaretle uğraşanlar tarafımızdan belirlenmiştir.

15. Yücel, T. 1960, "Türkiye'de şehirleşme hareketleri ve şehirler" Türk Coğrafya Dergisi sayı 21, s. 31, İstanbul.

16. Şehirlere has fonksiyonların neler olduğu konusunda bkz. Karaboran, H.H. 1989, "Şehir coğrafyası ve şehirsel fonksiyonlar" F.Ü. Derg. (Sosyal Bilimler), Cilt 3, Sayı l, s. 81-118, Elazığ.

17. Küçük ve orta büyüklükteki şehirlerin fonksiyonlarının sınıflandırılması konusu için bkz. Karaboran, H.H. 1982, Hatay-Maraş, Çöküntü Hendeğinde iki Yeni Yerleşme Merkezi, İslâhiye ve Hassa'nın Kuruluş ve Gelişmesi, (Yayınlanmamış Doçentlik Tezi), Elazığ.

18. Hazar Gölü çevresindeki turizm faaliyetleri ve özellikleri hakkında kaleme aldığımız makale yayına hazır durumdadır.